

Ерохіна Л. А.

Опудало дельфіна-азовки в експозиції краєзнавчого музею

У статті розглядається історія походження рідкісного музейного експоната — опудала дельфіна-азовки, даються загальні відомості про спосіб життя цієї тварини. Підкреслюється нечисленність популяції, необхідність її збереження як виду, поряд з іншими китоподібними.

Erokhina L. A.

A stuffed dolphin-azovka porpoise in the exhibition museum

The article examines the history of the origin of the rare museum exhibit — stuffed dolphin-azovka porpoise, provides general information about the lifestyle of the animal. Highlights the paucity of population, the need for its preservation as a species, along with other cetaceans.

Шевцов А. С.

ШАБЛІ ТИПУ ШАМШИР З ЕКСПОЗИЦІЇ ЗОКМ

Шамшир — один з найбільш відомих і поширених східних типів шабел, які набули великої популярності у XVI — XIX ст. і використовувалися як на Сході, так і на Заході (на теренах від Індії, Ірану й Османської імперії до Росії і країн Центрально-Східної Європи) [1, с. 94].

З'явившись у степах Євразії в середовищі кочовиків на рубежі VII — VIII ст. шабля поступово витіснила з ужитку прями меч і в XIII — XIV ст. стала головною зброєю у мусульманських народів.

Викривлений клинок шаблі мав низку переваг у порівнянні з прямим клинком меча. Завдяки своїм конструктивним особливостям шабля наносила ефективні рублячі удари. Шаблею можна було легко фехтувати, завдаючи смертоносні удари і контрудари в будь-яких напрямках. Ще однією особливістю було й те, що шабля легко розрізала поширений на Сході м'який обладунок, на відміну від меча.

На XVI — XVIII ст. припадає період найвищого розквіту шаблі на Сході. Масове розповсюдження шаблі призвело до того, що в кожному регіоні вона почала набувати свої характерні риси. Поступово склалися декілька окремих типів шабел: перський шамшир, турецький килидж, індійський тальвар, арабський саїф. З них найбільше поширення отримав шамшир. В деяких мусульманських країнах він використовувався як бойова зброя аж до Другої світової війни, як парадна — й до сьогодні [2, с. 16].

Батьківщиною шамшира вважається Персія (Іран). Слово «шамшир» з'явилося у перській мові у IX ст. й перекладається як «хвіст лева» або «кіготь лева»: «шам» — хвіст, кіготь; «шир» — лев. Як тоді, так і пізніше в Ірані це слово виступало узагальнюючою назвою клинка, у широкому розумінні — меча, шаблі, й не було пов'язане з якоюсь особливою формою клинка [1, с. 94].

Вважається, що шамшир, як окремий тип шаблі, сформувався у XVI ст. і найбільше поширився в Ірані за династії Сефевідів, а саме за часів правління шаха Аббаса I (1587 — 1629) [3, с. 128]. Поява і розповсюдження шамшира не призвело до виходу з ужитку старих різновидів шабел, а сам він у процесі експериментів

зброярів постійно набував нових різноманітних форм. Після поширення цього типу шаблі за межами Персії, варіативність форм стала ще більшою [1, с. 97].

В той час, коли у іранському зброєзнавстві під терміном «шамшир» зазвичай розуміли будь-яку холодну довгоклинкову зброю, європейські фахівці під цією назвою розуміли цілісний тип шаблі, який мав іранське походження, а також характеризувався притаманними лише йому морфологічними характеристиками [1, с. 95]. Основною ознакою для визначення шамшира є характерна форма клинка у поєднанні з типовим для нього ефесом [4, сс. 14 – 15].

Для шамшира характерний доволі вузький однолезовий клинок середньої і високої кривизни, плавного вигину, клинуватий у перерізі, без рікасо, пера та елмані, що плавно звужувався до однолезового бойового кінця [3, с. 128]. Доли, хоча і зустрічаються у деяких екземплярів, в цілому не притаманні для клинків даного типу. Обух, зазвичай, трохи закруглений. Як по ширині, так і по товщині клинок поступово звужується до вістря, яке знаходиться на лінії обуха або середній лінії клинка [2, с. 18].

Ефес відкритого типу з хрестоподібною гардою з перехрестям та кільйонами із закінченнями кількох типів [1, с. 95]. Хрестовина довга з приплюснутими кінцями, чи коротка або довга з кулькоподібними закінченнями [5, с. 47]. Шипи хрестовини заходять у спеціальні заглиблення в усті піхов [2, с. 18]. Руків'я зазвичай складалося з двох кістяних, рогових, дерев'яних чи металевих щічок закріплених на двох-трьох заклепках. Верхів'я металеве оливкоподібною форми, нахилене до хвостовика під прямим або майже прямим кутом [1, с. 95].

Піхви найчастіше виготовлялися з дерева та покривалися шкірою [5, с. 47] або дорогою тканиною [2, с. 18]. Оправа піхов складалася з устя, довгого наконечника та двох мигдалеподібних обоймиць з кільцями для ремінців [1, с. 95].

Для шамшира характерне доволі просте оздоблення без надмірностей у декорванні (лише деякі екземпляри були прикрашені золотом та дорогоцінним камінням) [2, с. 21]. Металева оправа часто прикрашалась гравіруванням і чеканкою, рідше зустрічалась інкрустація. Металеві деталі ефесу інколи декорували різьбою, інкрустацією або емаллю, але набагато частіше зустрічаються прості ефеси без прикрас. Клинки зазвичай особливо не прикрашались, окрім нанесення імені виробника або власника, а також дати [6, с. 714]. Зрідка зустрічаються написи (зазвичай цитата з Корана) і орнаменти [2, сс. 21 – 22]. Клинок, гарда та оправа піхов часто виготовлялися з булату чи дамаської сталі [5, с. 47].

Носили шамшир зазвичай з лівого боку по діагоналі, підвішуючи за обидві обоймиці або на двох ремінцях, або на шовкових шнурах лезом вниз. В Персії було прийнято підвішувати шаблю збоку абсолютно вільно, в той час як в Туреччині існувала звичка перехоплювати її поверх піхов спеціальним шнуром [2, с. 18].

Вага шаблі в середньому коливається від 0,8 до 1 кг (з піхвами 1,1 – 1,3 кг). Загальна довжина в середньому складає від 85 до 100 см (без піхов) [2, с. 19].

З кінця XVI ст. клинки перського типу використовувалися чи не в усьому тодішньому цивілізованому світі, на їхній основі монтувалася зброя з традиційними національними ефесами й відповідною оправою [1, с. 95]. В Індії він стає відомим, перш за все у північних мусульманських областях. З кінця XVI ст. індійські зброярі самі почали виготовляти клинки перського типу з місцевих сортів литого булату [2, с. 21].

У XVII ст. іранські шаблі під місцевою назвою «аджем-килидж» («перський меч») широко побутували в Туреччині. Згодом турецькі зброярі стали самостійно

виготовляти шамшири з додаванням у конструкцію шабел нових турецьких рис: клинок, наслідуючи перському, робили таким само масивним, з гладкою поверхнею, обтічним у перетині, але вигин його виходив менш плавним, ніж у перського, утворюючого частину кола. Для того щоб вийняти такий клинок з піхов, доводилось робити розріз на усті піхов, чого ніколи не робили для класичного шамшира [7, с. 111]. Османські зброярі лише зрідка відтворювали класичний іранський ефес, віддаючи перевагу місцевим формам [1, с. 97]. Так хрестовина, як правило, була зроблена з бронзи і мала довгі кільйони, руків'я робилось з рогу або дерева, а верхів'я комоподібної форми мало отвір для темляка [7, с. 111].

З початку XIX ст. шамшир починає набирати популярності у Західній Європі. Цьому посприяв Єгипетський похід Наполеона (1798 – 1799), після якого турецькі шамшири почали розповсюджуватися в західноєвропейських арміях.

З XVII ст. шаблі типу шамшир поступово починають використовуватися на Кавказі, Балканах, в Росії, а також у Центральній та Східній Європі [2, с. 25]. На територію України вони потрапляли найчастіше у якості трофеїв, які були відбиті козаками у турок і татар [2, с. 26].

Як зазначає дослідник шаблі Д. Тоїчкін, велика популярність шамшира у світі була зумовлена унікальними бойовими якостями, які мала ця зброя. Конструкція цієї шаблі з клинком підвищеної кривизни майже унеможливає колольний удар, проте якнайкраще підходить для рубання й різання. З цими характеристиками пов'язано основну функцію шамшира як зброї, призначеної для швидкісної масової, навалної кінної атаки, де найважливіші – енергійні січні «замашні» удари, які виконують, спершись на стремена. При цьому найбільше навантаження припадає на початок ділянки, розміщеної у 3/4 довжини клинка від п'яти. Після удару «автоматично» відбувається «відтяжка» клинка, характерна для розкroювального удару, що фактично об'єднував рубальний проламлюючий (як у меча) з різальним. Цікавою конструктивною особливістю клинка була також можливість виконувати ефективний удар обухом.

Конструкція руків'я забезпечувала зручність рубання з силою. Нахилене під прямим кутом верхів'я давало добру опору для долоні при сильних січних ударах, а руків'я малого діаметра забезпечувало міцний хват.

Проте, класичний шамшир не був фехтувальною зброєю, як прямі чи помірно викривлені клинки: орудуючи ним, важко зупинити удар чи змінити його напрям [3, сс. 130 – 131]. Порівнюючи бойові можливості класичного шамшира з іншими іранськими шаблями (з аналогічними ефесами, але ширшими клинками меншої кривизни), польський зброєзнавець В. Заблоцький доходить висновку про набагато кращу придатність останніх як до пішого фехтування, так і кінного двобою: окремі довершені зразки давали можливість виконувати повноцінні удари самим тільки рухом зап'ястка [8, с. 106]. І все ж в умовах швидкоплинного групового бою кращої за шамшир кавалерійської зброї годі було шукати.

У експозиції ЗОКМ представлено три шаблі типу шамшир XVII – XVIII ст., кожна з яких має свої особливості. Дві шаблі (ОР – 145 та ОР – 156) були передані Запорізькому обласному краєзнавчому музею Московським історичним музеєм у 1954 р., ще один екземпляр (ОР – 43) був переданий у ЗОКМ Одеським державним історико-краєзнавчим музеєм у 1968 р.

При вимірюванні шаблі вказуються такі характеристики: загальна довжина шаблі – відстань від кінця вістря до кінця верхів'я (А); довжина клинка – відстань від вістря до п'яти (В); ширина клинка біля п'яти (С) та біля початку елмані, якщо

1

2

3

Рис. 1

Рис. 2

вона є (D); довжина елмані (E); кривизна клинка (F) – довжина перпендикуляра, проведеного від точки найвищої частини леза до прямої лінії, що з'єднує кінець клинка з перехрестям (за методикою С. О. Плетнєвої [9, с. 17] при вимірі кривизни перпендикуляр опускається від обуха (f)); також вказується контрольний вимір від вістря до перпендикуляра, щоб мати чітке уявлення про те, у якій частині клинка визначено кривизну (G); довжина хрестовини (L), загальна довжина руків'я (N), висота перехрестя (R), товщина обуха при п'яті (T) [10, с. 85].

Усі виміри наведено в сантиметрах (см).

1. Шамшир XVII – XVIII ст., Іран. Інвентарний № ЗКМ – Ор – 156 (рис. 1, 1).

Сталь, мідь, дерево, шкіра. Кування, гравірування, різьблення. Параметри шаблі: $A = 87,2$; $B = 75$; $C = 3,3$; $F = 12,5$; $f = 9,5$; $G = 32,3$; $L = 11,9$; $N = 10,3$; $R = 6,4$; $T = 0,4$.

Клинок сталевий, високої кривизни, без рікасо, долів та елмані. Вигин клинка різко збільшується з другої третини довжини від руків'я. За 18 см до вістря обух починає звужуватись. Бойовий кінець гострокінцевий, дволезовий.

На зовнішньому боці клинка вигравірувано дві групи великих точок (по три в кожній). Перша група з трьох точок розташована на відстані 11,6 см від обуха, друга група з трьох точок розташована на відстані 18,1 см від вістря. Точки в обох групах розташовані в ряд і знаходяться практично біля самого обуха.

Ефес відкритого типу (рис. 2, 1). Гарда проста, хрестоподібна, сталева. Кільйони видовжені, середньої довжини, тонкі, мають закінчення у вигляді трохи витягнутих восьмигранних шишечок. Перехрестя ромбічної форми і становить єдину конструкцію з хрестовиною. Шипи середньої довжини. Щічки руків'я з різьбленого дерева (на щічках помітні залишки фарби чорного кольору), закріплені на хвостовику чотирма заклепками – однією сталевією і трьома мідними (дві мідні заклепки орнаментовані). Дерев'яне руків'я прикрашене чотирма хвилястими лініями (по дві на кожній із щічок). Руків'я плавно переходить у верхів'я і становить єдину конструкцію. Верхів'я оливкоподібне, нахилене до хвостовика під прямим кутом, наслідує форму класичного шамшира.

Клинок даної шаблі є типовим для шамшира. Він добре пристосований для рубальних розкроювальних кавалерійських ударів з відповідною кривизною і розподілом ваги і погано підходить для завдання колючих ударів. Що стосується ефеса, то він має трохи незвичне для класичного шамшира верхів'я але в цілому повністю відповідає даному морфологічному типу.

Стан збереження шаблі задовільний. Шабля має незначні пошкодження: на шабельному лезі декілька невеликих щербин, дерев'яні щічки руків'я трохи потерті, а краска на них майже повністю відсутня.

2. Шамшир XVII – XVIII ст., Іран – Туреччина. Інвентарний № ЗКМ – Ор – 43 (рис. 1, 2).

Сталь, бронза, латунь, дерево, шкіра. Кування, таушування. Параметри шаблі: $A = 87,8$; $B = 74$; $C = 3,2$; $F = 7,9$; $f = 4,8$; $G = 31,8$; $L = 10,4$; $N = 8,5$; $R = 5,2$; $T = 0,7$.

Клинок сталевий, малої кривизни, без рікасо та елмані, з одним широким долом. Спинка клинка широка, розложиста. За 22 см до вістря обух починає звужуватись. Бойовий кінець гострокінцевий, дволезовий.

Ефес відкритого типу (рис. 2, 2). Гарда проста, хрестоподібна, сталева. Кільйони видовжені, середньої довжини, тонкі, мають закінчення у вигляді сплющених кульок. Перехрестя ромбічної форми і становить єдину конструкцію з хрестовиною. Шипи малої довжини. Уся гарда покрита таушованим золотистою латунню

рослинним орнаментом. Щічки руків'я дерев'яні, обтягнуті шкірою, закріплені на хвостовику за допомогою бронзової накладки та двох заклепок. Руків'я плавно переходить у верхів'я і становить єдину конструкцію. Верхів'я оливкоподібне, нахилене до хвостовика під майже прямим кутом.

Невисока довжина і кривизна клинка може свідчити про те, що це піхотний або офіцерський різновид шамшира. Ефес має класичну форму, але трохи незвичне монтування.

Стан збереження шаблі задовільний. Шабля має незначні пошкодження: руків'я трохи потерте і нещільно прилягає до гарди і клинка.

3. Шамшир XVIII ст., Туреччина. Інвентарний № ЗКМ – Оп – 145 (рис. 1, 3).

Сталь, латунь, дерево, шкіра. Кування, різьблення. Параметри шаблі: А = 83,1; В = 69,8; С = 3; F = 10,4; f = 7,6; G = 35; L = 16,8; N = 8,9; R = 7,4; T = 0,4.

Клинок сталевий, значної кривизни, без долів, рікасо і елмані, сторони повільно звужуються до кінця. Бойовий кінець гострокінцевий, однолезовий.

Ефес відкритого типу (рис. 2, 3). Гарда проста, хрестоподібна, латунна. Кільйони видовжені, високої довжини, тонкі, мають закінчення у вигляді шестиграних шишечок. Перехрестя витягнутої ромбічної форми з двома парами шипів і становить єдину конструкцію з хрестовиною. Шипи значної довжини. Руків'я без нахилу. Щічки руків'я виготовлені з дерева, закріплені на хвостовику трьома заклепками. Верхів'я комоподібне, з отвором для темляка.

Піхви дерев'яні, у середній частині обтягнені шкірою. Металева оправа викриває більшу частину піхов і складається з устя, двох обіймиць із рухомими кільцями та довгого наконечника. Довжина піхов 78 см.

Дана шабля являє собою класичний варіант турецького шамшира. Саме такі шаблі виготовляли в Туреччині маючи за зразок перські. Особливістю таких турецьких шамширів було те, що у ньому гармонійно сполучалися трохи видозмінений клинок перського типу і турецький ефес (ефес турецького килиджа).

Стан збереження шаблі задовільний. Шабля має незначні пошкодження: руків'я трохи потерте, на гарді є сліди від ремонту, на піхвах є невеликі вм'ятини.

Шаблі типу шамшир займають гідне місце у експозиції музею і є складовою частиною шабельної колекції ЗОКМ.

Бібліографія

1. Тоїчкін Д. В. Клинокова зброя козацької старшини XVI – першої половини XIX ст. : проблеми атрибуції та класифікації / Д. В. Тоїчкін. – К. : Інститут історії України, 2013. – 464 с.

2. Сиваченко Е. Опасное обаяние клинка. Восточные сабли-шамширы в коллекции Александра Фельдмана / Е. Сиваченко // Антиквар. Выбор оружия. – К., 2010. – № 3 (41). – С. 16 – 26.

3. Галенко О. Козацький шамшир : реальність чи гарна вигадка? (На основі іконографічних і речових джерел в українських музеях) / О. Галенко, Д. Тоїчкін // Військово-історичний альманах. – Число 2 (17). – К., 2008. – С. 126 – 154.

4. Квасневич В. Польские сабли / В. Квасневич ; [пер. с польск. И. Нафтуньев]. – СПб. : Атлант, 2005. – 250 с.

5. Тоїчкін Д. В. Козацька шабля XVII – XVIII ст. : історико-зброярче дослідження / Д. В. Тоїчкін. – К. : СтилоС, 2007. – 368 с.

6. Стоун Д. К. Большая энциклопедия оружия и доспехов. Оружие и доспехи всех времён и народов / Д. К. Стоун ; [пер. с англ. Л. И. Здановича]. — М. : АСТ, Астрель, 2008. — 767 с.

7. Аствацатурян Э. Г. Турецкое оружие / Э. Г. Аствацатурян. — СПб. : Атлант, 2002. — 336 с.

8. Zablocki W. Ciecica Prawdziwa Szabla / W. Zablocki. — Warszawa : Sport i Turystyka, 1989. — 321 с.

9. Плетнева С. А. Древности черных клобуков / С. А. Плетнева // САИ. — Е1 — 19. — М. : Наука, 1973. — 96 с.

10. Тоїчкін Д. В. Козацькі шаблі в колекції Переяславського Державного історичного музею / Д. В. Тоїчкін // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. — К., 2005. — Число 8. — С. 84 — 94.

Шевцов А. С.

Сабли типа шамшир из экспозиции ЗОКМ

В данной публикации рассмотрены и введены в научный оборот три сабли типа шамшир, которые находятся в экспозиции ЗОКМ. Каждая из сабель детально описана и измерена. В статье уделено внимание проблеме происхождения и распространения шамшира, рассмотрены его боевые качества и особенности формы.

Shevtsov A. S.

Shamshir sabers from Zaporizhzhia region museum of local lore

The paper deals with the review of three shamshir sabers from Zaporizhzhia region museum of local lore. Each of the sabers is described and measured thoroughly. The main attention is given to the origin and circulation of shamshir sabre. Martial qualities and shape peculiarities are also under consideration in the paper.

Водопьян В. В.

КОМПЛЕКС ВЕЩЕЙ ГЕРОЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА С. С. ЩИРОВА ИЗ КОЛЛЕКЦИИ ЗОКМ

Прошло 69 лет с того времени, когда закончилась Великая Отечественная война, забравшая жизни миллионов людей. Мы много знаем о войне из рассказов людей, переживших это страшное время. До сих пор открываются новые факты о тех годах, о людях, которые испытали на себе все тяготы войны. В экспозиции Запорожского областного краеведческого музея «Край накануне и в годы Второй мировой и Великой Отечественной войн», размещены документы, оружие, книги, обмундирование, фотографии и личные вещи людей, которые воевали на территории Запорожской области. Об одном из таких героев — С. С. Щирове пойдет речь в данной статье.

О Сергее Сергеевиче Щирове, его жизни, боевых подвигах, взлетах и падениях написано много статей и книг. О нем писали его земляки: Гнедашев В. Н. — «Акимовка. История. Люди. Судьбы» [1], Авдеенко С. И. — «Последний бой сталинско-